

WŁADYSŁAW MAKARSKI

TERLECCY

Nazwisko *Terlecki* z liczbą 3338 nosicieli ustalonych na podstawie danych PESEL z roku 1990 opublikowanych w *Słowniku nazwisk współcześnie w Polsce używanych*¹ (dalej skrót *SNWsp.*) mieści się w 9-stopniowej skali frekwencji nazwisk polskich, zaproponowanej przez Jarosława Macieja Zawadzkiego w rozprawie *1000 najpopularniejszych nazwisk w Polsce* z 2002 roku, na 5. miejscu w grupie mian o średniej częstotliwości². Znajduje się ono jednak poza ich tytułowym zestawem, który zawiera się w granicach od ponad 203 tysiące notacji dla *Nowaka* na pierwszym miejscu do ponad 5 tysięcy dla *Winickiego* na tysiącznej pozycji. W stosunku do ogółu około 35 milionów Polaków branych pod uwagę w powyższych opracowaniach nominacja *Terlecki* przypada przeciętnie raz na 10 tysięcy Polaków³. Ze swym przyrostkiem *-cki*, genetycznie *-ski*, wpisuje się w najliczniejszą grupę nominacji, która ogarnia ponad 1/3 całego zbioru współczesnych nazwisk polskich, w czym zdecydowana mniejszość – około 1/6 to formy na *-cki*⁴.

Badane nazwisko jest wyraźnie zaznaczone w polskiej przestrzeni kulturowej: przykładowo jako miano poetki Anny Terleckiej z Schugtów (1810-1835), dwóch prozaików: Olgierda Terleckiego (1922-1986) i Władysława Lecha

Prof. dr hab. WŁADYSŁAW MAKARSKI – kierownik Katedry Języka Polskiego KUL; adres do korespondencji: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Katedra Języka Polskiego, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ Wyd. K. R y m u t, t. IX, Kraków 1994, s. 522.

² Warszawa 2002, s. 7, 31, 292-303.

³ Jak stwierdza Zawadzki (tamże, s. 33, przypis 6), w *SNWsp.* (t. I, Kraków 1992, s. VI) około 8% żyjących obywateli Polski nie było jeszcze uwzględnionych w bazie danych PESEL, a tym samym w słowniku.

⁴ Tamże, s. 43-44. Obliczenie na podstawie 1000 nazwisk, które jednak wydaje się reprezentatywne dla ich ogółu; tam komentarz do ustaleń innych autorów na ten temat.

Terleckiego (1933-1999), literaturoznawcy Tymona Terleckiego (1905-2000)⁵, współczesnego publicysty i reżysera filmowego Mariana Terleckiego (1954-2010), malarza Alfreda Terleckiego (1883-1973) oraz innych mniej lub więcej znanych obecnie postaci życia publicznego⁶. Z odległą przeszłością wiąże się osoba biskupa Cyryla Terleckiego, zmarłego w 1607 roku, współtwórcy i propagatora unii brzeskiej, który w 1595 roku wspólnie z Hippacym Pociemem zaprzysięgał unię w Rzymie, a w następnym roku ogłosił ją w Brześciu Litewskim na synodzie z udziałem przedstawicieli kościoła katolickiego⁷.

Interesujące nas nazwisko nie znalazło dotychczas należytej wykładni. W syntetycznym opracowaniu nazwisk Polaków u Kazimierza Rymuta zostało potraktowane jako wtórne do nazwiska *Terlicki*, wyprowadzanego od nazwy miejscowości *Terliczka* w pow. rzeszowskim⁸. Choć tego rodzaju zmiana nazwiska generalnie jest możliwa jako przejaw wyrównania do bardziej popularnego typu morfologicznego, to w tym wypadku przekształcenie formy *Terlicki*, reprezentującej wyrazisty model nazewniczy, por. *Balicki*, *Krasicki*, *Malicki*, *Wolicki*⁹ itd., na *Terlecki* nie miałyby takiego uzasadnienia. Geneza badanego nazwiska jest inna, co m.in. uzasadnia podjęcie badań nad jego właściwym rodowodem.

Pozostając przy nadrzędnej dyrektywie podejmowania analizy mian dotychczas niezetymologizowanych lub zinterpretowanych niewłaściwie, zająłem się tym nazwiskiem zainspirowany rozmową z panią prof. Niną Taylor-Terlecką z Oksfordu, wdową po wspomnianym wyżej znanym polskim teatrologu, eseiście i historyku literatury Tymonie Terleckim, urodzonym w Przemyślu w roku 1905, działającym przed II wojną światową w Polsce, potem we Francji, USA i w Anglii, zmarłym w Londynie w roku 2000. Rozmowa dotyczyła rodowych korzeni tego badacza. Z archiwalnych badań jego małżonki dało się ustalić protoplastę rodu z 2. połowy XIX wieku – właściciela podjarosławskiej wsi Ożańsko, dziś Ożańsk, odnotowanego przez *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* z 1886

⁵ *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, red. J. Krzyżanowski, od 1976 Cz. Her-nas, t. II, Warszawa 1985, 474-475.

⁶ *Who is who w Polsce. Encyklopedia biograficzna z życiorysami znanych Polek i Polaków*, wyd. III uzupełnione, Zug, Schweiz, s. 4323-4324.

⁷ *Wielka encyklopedia PWN*, red. J. Wojnowski, t. XXVII, Warszawa 2005, s. 341.

⁸ *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. II, Kraków 2001, s. 605.

⁹ *Balicki*, SNWsp., t. I, Kraków 1992, s. 141; *Krasicki*, tamże, t. V, Kraków 1993, s. 262-263; *Malicki*, tamże, t. VI, Kraków 1993, s. 153; *Wolicki*, tamże, t. X, Kraków 1994, s. 305.

roku jako *Mar. Terlecki*¹⁰. Te dane wyznaczyły mi odpowiedni dukt badawczy na temat nazwiska tego nominata i innych Terleckich.

Punktem wyjścia jest szlachecki status społeczny tak mianowanego nosiciela, legitymującego się żywotnym dla tej warstwy ludności już od końca XIV wieku mianem na *-cki*, genetycznie *-ski*¹¹, przyrostków dodawanych pierwotnie do podstaw toponimicznych z wygłosowym *-k*, *-c*, *-cz*, *-t* dla oznaczenia stanu posiadania danej osady przez feudała lub pochodzenia z niej, por. *Kamieniecki* < **Kmieniec-ski* : n. m. *Kamieniec*, *Potocki* < **Potok-ski* : n. m. *Potok(i)*, *Załucki* < *Załucz-ski* : n. m. *Załucze*, *Ciekocki* < *Ciekot-ski* : n. m. *Ciekoty*¹².

Tego rodzaju podstawę toponimiczną należałoby również znaleźć dla nazwiska *Terlecki*. Powinny to być nazwy miejscowe w rodzaju **Terlek*, **Terlko*, **Terlec*, **Terlce*, **Terlecz*, **Terlety*. Ich istnienie jednak było mało prawdopodobne, żadnej bowiem z nich nie notuje bardzo obszerny, uwzględniający nie tylko osady autonomiczne, ale także ich części *Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce* z roku 1982¹³, oraz w szerszej skali terytorialnej ujęty *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* z roku 1892¹⁴.

W takiej sytuacji należy poszukiwać innej bazy toponimicznej dla tego nazwiska. W grę mogła wchodzić podstawa morfologicznie prostsza, pozbawiona wskazanych wykładników sufiksalnych *-k*, *-c*, *-cz*, *-t*, do której mógł być dodany formant rozszerzony *-ecki*, wyabstrahowany ze starszych wskazanych wyżej konstrukcji typu *Kamieniecki*, *Potocki*. Taki nowszy model¹⁵ na *-ecki* pokazuje Kazimierz Rymut na przykładzie nazwiska odmiejscowego *Kijecki* od n. m. *Kije*¹⁶, a Jan Stanisław Bystron – od nazwiska odosobowego *Biesiecki* od n. o. *Bies*¹⁷. Ten typ antropimów odosobowych wpisuje się w szerszy rodzaj nazwisk odmiejscowych z rozszerzonym formantem o innej

¹⁰ Red. E. Sulimierski, B. Chlebowski i W. Walewski, t. VII, Warszawa 1886, s. 792.

¹¹ K. R y m u t, *Nazwiska Polaków*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 49.

¹² Por. nazwiska: *Potocki*, *SNWsp.*, t. VII, Kraków 1993, s. 511; *Kamieniecki*, tamże, t. IV, Kraków 1993, s. 461; *Załucki*, tamże, t. X, Kraków 1994, s. 418; *Ciekocki*, tamże, t. II, Kraków 1992, s. 165; oraz nazwy miejscowe *Potok*, *Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce*, t. III, Warszawa 1982, s. 36-38; *Kamieniec*, tamże, t. II, Warszawa 1981, s. 17-20; *Załucze*, tamże, t. III, s. 716; *Ciekoty*, tamże, t. I, Warszawa 1980, s. 250.

¹³ Tamże, t. III.

¹⁴ T. XII, Warszawa 1882, s. 311-312.

¹⁵ Dla okresu staropolskiego odnotowane są jedynie dwa antropimimy na *-ecki*: *Zbynecki* i *Hubrecki* (*Indeks a tergo do „Słownika staropolskich nazw osobowych”*, red. A. Cieślíkowa i M. Malec, Kraków 1993, s. 95).

¹⁶ *Nazwiska Polaków*, 1991, s. 51.

¹⁷ *Nazwiska polskie*, Lwów–Warszawa 1936, s. 114.

jeszcze postaci, w tym także z sufiksalnym *-k-*: *-ecki*, np. *Grzędecki* od *Grzęda*, *-icki*, np. *Dwornicki* od *Dwornia*¹⁸, *-ycki*, np. *Biedrzycki* od *Biodry*¹⁹, *-ocki*, np. *Miękocki* od *Miękkie*, czy z sufiksalnym *-ń-*: *-ański*, np. *Turzański* od *Turze*, *-yński*, np. *Zegrzyński* od *Zegrze*, *-eński*, np. *Modleński* od *Modła*, czy najczęściej *-owski*, np. *Bykowski* od *Byki*, *Łazowski* od *Łazy*, *Wiszniowski* od *Wisznia*, *-ewski*, np. *Rachalewski* od *Rachale*²⁰.

Podstawą dla nazwiska *Terlecki* mogła być zatem nazwa miejscowości *Terło*. Formant złożony *-ecki* w derywacie antropimicznym został tu niejako wymuszony przez taką podstawę. Przy wykorzystaniu prostego sufiksu *-ski* otrzymalibyśmy derywat **Terlski* z trudną grupą czterogłoskową *-rlsk-*, która mogłaby się uprościć do *-rsk-*, dając formę *Terski*. Nazwisko takie z dopuszczalną grupą *-rsk-*, odnotowane wśród współczesnych nazwisk polskich, zdaje się jednak nawiązywać przede wszystkim do nieczytelnej podstawy osobowej *Tersa*²¹.

W świetle danych źródłowych znana jest tylko jedna osada o poszukiwanej nawie *Terło*. Odnosi się do notowanej od 1589 roku miejscowości w rejonie Starego Sambora w historycznej ziemi przemyskiej²². Toponim ten o charakterze fizjograficznym, oznaczający osadę położoną w pobliżu tarła ryb (wieś leży nad Strwiążem)²³, zwraca uwagę swoją niepolską formą fonetyczną, pochodzi bowiem od ukr. *terło* ‘miejsce, gdzie się trą ryby’, pol. *tarło* ‘ts.’. Polski odpowiednik tej nazwy miejscowej to *Tarło* na terenie Polski etnicznej w historycznych granicach województwa lubelskiego notowane od roku 1563²⁴. Oba toponimy nawiązują do psł. **tbrdlo* (w związku z **terti*, **tbrq*) z **br* rozwiniętym w języku ukraińskim w *er*, a w polskim w *ar*. Pod względem znaczeniowym apelatywy te w obu językach stanowią rezultat rozwoju formy psł. **tbrdlo* ‘to, co służy do tarcia’ > ‘miejsce tarcia się ryb’ (> ‘okres tarcia się ryb’)²⁵, por. stp. nomina loci *odpoczywadło* ‘reclinatorium’, *widziadło* // *widok* ‘gdzie dobrze widać’²⁶.

Ukraińska forma wskazanej podstawy toponimicznej *Terło* dla derywatu *Terlecki* stanowi, że ma on również cechy ruskie: ukr. *er* < psł. **br*. Zgodna

¹⁸ R y m u t, *Nazwiska Polaków*, s. 51.

¹⁹ B y s t r o Ń, *Nazwiska polskie*, s. 113.

²⁰ R y m u t, *Nazwiska Polaków*, s. 51.

²¹ *SNWsp.*, t. IX, s. 523.

²² W. M a k a r s k i, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej*, Lublin 1999, s. 274.

²³ *Słownik geograficzny...*, t. XII, s. 311-312.

²⁴ C z. K o s y ł, *Nazwy miejscowe, dawnego województwa lubelskiego*, Wrocław 1978, s. 74.

²⁵ W. B o r y ś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 627-628.

²⁶ J. Ł o ś, *Gramatyka polska, cz. 2: Słowotwórstwo*, Lwów–Warszawa–Kraków, s. 49.

także z ukraińskimi regułami jest fonetyczna forma przyrostka *-to* < psł. **-dlo*, choć tłumaczy się ona również na gruncie języka polskiego jako wynik uproszczenia trzygłoskowej grupy *-rdł-* w *-rł-*.

Wskazana miejscowość w XIX wieku jest poświadczona jako *Terło Szlacheckie* i *Terło Rustykalne*. Taki podział społeczny mieszkańców tej wsi znajduje potwierdzenie źródłowe. Jak podaje *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* na podstawie opisu osady z roku 1866: „Połowa mieszkańców jest szlachta, zowią się Terleccy z przydomkami: *Zaniewicz, Petryłowicz, Osypowicz, Olechnowicz*”²⁷. Ta cenna informacja potwierdza przyjętą wcześniej zasadność interpretacji nazwiska *Terlecki* jako formy odtoponimicznej na *-ecki*.

Inna istotna wskazówka dotyczy statusu etnicznego Terleckich zamieszkających w Terle. Postać fonetyczna nazwiska *Terlecki*, zależna od ukraińskiej formy fonetycznej podstawy toponimicznej, desygnującej genetycznie ruską osadę, nie musiała świadczyć o statusie etnicznym jej mieszkańców, którzy mogli być ruskimi odwiecznymi tubylcami lub przybyszami z Polski etnicznej. W tym jednak wypadku, jak świadczą podane wyżej przydomki Terleckich – *Zaniewicz* : ukr. *Zań* : ukr. *Zachar*, *Petryłowicz* : ukr. *Petryło*, *Osypowicz* : ukr. *Osyp*, *Olechnowicz* : ukr. *Olechno*²⁸, była to szlachta o ruskim rodowodzie. W tej samej wsi w połowie XIX wieku, jak podaje wspomniany *Słownik geograficzny*, żyły polskie rodziny Nanowskich, Kaczyńskich, Jaworskich, Rogozińskich, Szeptyckich²⁹, co dobrze odzwierciedla mieszaną strukturę etniczną i zapewne językową mieszkańców tej osady i innych miejscowości z terenów Rusi Czerwonej, Podola i Wołynia – wcześniej ruskich, zasiedlanych przez Polaków w ramach już I Rzeczypospolitej (od 2. połowy XIV wieku na Rusi Czerwonej i Podolu, od 2. połowy XVI wieku na Wołyniu).

Zachowały się świadectwa obecności ruskich Terleckich na omawianym terenie w znacznie wcześniejszym okresie: w roku 1589 odnotowany jest niejako Hryćko Terlecki z Lubochowa-Rosochów, dziś Libuchowa, w pobliżu Terła³⁰, a do bliżej nieokreślonego czasu jeszcze być może z bardziej odległej przeszłości odnosi się wydarzenie u udziałem jakiegoś Terleckiego odnotowane w „Rozmaitościach” z 1834 roku, że „w cerkwi [w Rosochach] jest ha-

²⁷ T. XII, s. 312.

²⁸ O imiennych podstawach tych nazwisk zob. M. Małec, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków 1994, s. 441-448.

²⁹ T. XII, s. 312.

³⁰ A. Jabłonowski, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VII, cz. 1: *Ziemie ruskie. Ruś Czerwona*, Warszawa 1902, s. 21.

kownica, w której niejaki Terlecki miał zabić wodza Tatarów podczas napadu³¹.

Ta sama nazwa miejscowa *Terło* mogła być podstawą dla nazwisk derywowanych za pomocą innych jeszcze złożonych formantów: *-ińsk – Terliński*, *-acki – Terlacka* czy *-owski – Terłowska*. Takie jednak formy są wyraźnie rzadsze: w *SNWsp.* nosiciele nazwiska *Terliński* jest tylko 61, a dwa pozostałe miana sygnują tylko pojedyncze osoby³², co w wypadku formy na *-owski* może zaskakiwać, gdyż nakłada się ona na podstawę z wygłosowym *-o*, które jej nie dezintegruje, jak to się dzieje przy pozostałych derywacjach z formantem *-iński* czy *-acki*. Wszystkie te antropomiczne derywaty poprzez swoją różnorodność poświadczają rozluźnienie reguł derywacyjnych w antroponomii, generujących synonimię antropomiczną, która służyła różnicowaniu form w celu wykorzystania ich w celu dyferencjacji oznaczanych nimi osób.

Wskazany wyżej związek nazwiska *Terlecki* z podstawą toponimiczną *Terło* nie zamyka kwestii jego genezy. Trudno przecież założyć, że obecna dość znaczna ponadtrzytysięczna rzesza Terleckich miałaby mieć szlacheckie korzenie sięgające tylko XVI-wiecznego, a więc stosunkowo późnego Terła. Są *Terleccy* szlacheckiego stanu, naznaczeni polskimi herbami: *Przeźrzał*, znani od początku XVI wieku w ziemi sanockiej, *Cholewa* notowani od początku XVII wieku w Brzeskolitewskim i Łęczyckim oraz *Sas* rejestrowani od początku XVI wieku, z której wywodzili się wysocy dostojnicy Kościoła prawosławnego, od 1596 unickiego: *Antoni*, *Areseniusz*, *Wawrzyniec* – władcy przemyscy, *Metodiusz* – biskup chełmski, *Józef* – biskup połocki, *Cyryl* – biskup łucki³³. Ujawniający się już w XVI wieku duży rozrzut geograficzny nazwiska Terleckich może świadczyć, że niekoniecznie musi ono mieć jedno, odtoponimiczne źródło.

Inne jeszcze możliwe wywody etymologii tego nazwiska wynikają z odmiennej, niż to wskazano wyżej, interpretacji zarówno jego podstawy, jak i formantu. Bazą bowiem badanego miana może być jeszcze inny antroponim. Zgodnie z nadrzędną dyrektywą metodologiczną, dotyczącą analizy wyrazów morfotaktycznie złożonych, szukamy takiej podstawy – tak jak to było robione wyżej – do której można było dodać formant prosty *-ski*. Mogłyby to zatem

³¹ *Słownik geograficzny...*, t. IX, Warszawa 1888, s. 766.

³² *SNWsp.*, t. IX, s. 522,

³³ H. Stupnicki, *Herbarz polski i imienopis zasłużonych w Polsce ludzi wszystkich stanów i czasów; ułożony porządkiem alfabetycznym na podstawie herbarza Niesieckiego i manuskryptów*, t. II, Lwów 1859, s. 124; *Polska encyklopedia szlachecka*, oprac. S. J. Starykoń-Kasprzycki, t. XI, Warszawa 1938, s. 352-353.

być nazwy osobowe w rodzaju **Terlek*, **Terlko*, **Terlec*, **Terlecz*, **Terlet(a)*. Formy takie nie są jednak źródłowo potwierdzone w znanych mi antroponomastykonach: staropolskim czy współczesnym³⁴, co zdaje się świadczyć, iż nie ma systemowych podstaw dla zaistnienia takich form zarówno w języku polskim, jak i ukraińskim. Ewentualne takie antroponimy należałoby potraktować jako dewiacyjne.

W takiej sytuacji należy w nazwisku *Terlecki* widzieć – tak jak w wypadku jego interpretacji jako formacji odmiejscowej – formant złożony *-'eck*i, a za podstawę uznać antroponim *Terło*. Jest to forma przezwiskowa utworzona od ukr. *terło* ‘przrząd służący do ucierania’, któremu odpowiada pol. *tarło* o takim samym znaczeniu³⁵. Byłoby to nazwisko typu *Kociotek*, *Młot*, *Sidło*, wskazujące na bliżej nieokreślony związek nosicieli tych mian z odpowiednimi przedmiotami³⁶. Oba apelatywy: ukr. *terło* i pol. *tarło* nawiązują do psł. **tbrdlo* i są homonimiczne w stosunku do tak samo brzmiących leksemów w obu językach, oznaczających miejsce tarcia ryb.

Jest jeszcze inna możliwa interpretacja podstawy antroponimicznej *Terło*. Mogła nią być nazwa miejscowa *Terło*, ponowiona w celu oznaczenia miejsca pochodzenia przodka danej rodziny Terłów. Jak podaje Rymut, jest to stary typ nominacji, jednak bardzo rzadkiej wobec powszechniejszych mian złożonych w rodzaju *Bartosz z Gorzyc*³⁷, później zastąpionych nominacjami z nazwiskiem syntetycznym typu *Bartosz Gorzycki*. W wypadku omawianego antroponimu *Terło*, dla której ewentualna podstawa toponimiczna *Terło* jest w nomenklaturze miejscowej wyjątkowa, jego szansa pojawienia się była niewielka.

Dodany do podstawy osobowej, niezależnie od jej pochodzenia, formant *-'eck*i w tym wypadku nie pełnił już, jak to wskazano wyżej przy interpretacji odmiejscowego nazwiska *Terlecki*, funkcji lokalizującej czy – szerzej – przynależnościowej, lecz był wykorzystany w roli formantu strukturalnego – wyznacznika wyrazistego modelu nazwiska szlacheckiego o pozytywnym nacechowaniu. Ten jego nobilitacyjny walor sprawił, że od XVI wieku szerzyła się

³⁴ Nie notuje żadnego z tych nazwisk wśród form pochodnych od *Terło* Rymut w *Nazwiska Polaków...*, t. II, s. 597.

³⁵ *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*. cz. 1: *Odapelatywne nazwy osobowe*, oprac. A. Cieślíkowa przy współpracy J. Szymowej i K. Rymuta, Kraków 2000, s. 319.

³⁶ *Kociotek*, *SNWsp.*, t. V, Kraków 1993, s. 45; *Młot*, tamże, t. VI, Kraków 1993, s. 409; *Sidło*, tamże, t. VIII, Kraków 1994, s. 384.

³⁷ *Nazwiska Polaków*, s. 38.

moda tworzenia wśród wszystkich warstw społecznych: szlachty, mieszczaństwa i chłopstwa, nazwisk na *-ski* nie tylko od podstaw toponimicznych, ale też antroponimicznych – w rodzaju *Czop > Czopowski*, *Ćwikła > Ćwikliński*³⁸. Tego typu wtórne formy to nierzadko wynik przekształceń istniejących mian w celu nadania im statusu formy urzędowej – dziedziczonego już nazwiska od końca XVI do początku XIX wieku: najwcześniej u szlachty i mieszczaństwa, najpóźniej u chłopstwa³⁹.

Takim upięszonym nazwiskiem niezależnym od statusu społecznego nosiciela w stosunku do przezwiskowego odapelatywnego lub pozbawionego negatywnego odcienia miana odmiejscowego *Terło* było również nazwisko *Terlecki*.

Poza wskazanymi wyżej dwiema funkcjami formantu rozszerzonego *-'ecki*: funkcją lokalizującą przy podstawie toponimicznej *Terło* oraz strukturalną, upięszającą przy homonimicznej podstawie osobowej, w derywowaniu omawianego nazwiska mógł być wykorzystany ten formant w innej jeszcze roli – patronimicznej dla oznaczenia synów *Terły*. Ten typ form odojcowskich, oparty na przynależnościowej funkcji przyrostka *-ski*, por. *pański* ‘należący do pana’, *ojcowski* ‘należący do ojca’, znany od końca XV wieku, częściej spotykany w XVI i XVII stuleciu⁴⁰, odniesiony do *Terleckiego* mógł oznaczać syna *Terły*. I w tym wypadku do utworzenia tej formy odojcowskiej wykorzystany został formant złożony *-'ecki*, jak np. w patronimicum pochodnym od *Kasper*: *Kasprzecki*, obok form z innymi złożonymi formantami: *Kasprz-acki*, *Kasprz-ycki*, *Kasprz-ewski*, *Kasprz-yński*⁴¹. Bystroń podaje przykład odojcowskiej formy jeszcze bardziej nieprzewidywalnej – nazwiska Łukasza *Górnickiego*, który był synem *Góry*, czyli miana z formantem złożonym *-n-icki*⁴².

Tenże uczony przywołał dłuższy cytat z *Reformacji obyczajów Polskich* Szymona Starowolskiego (1588-1656), w którym sygnalizuje powszechność tego rodzaju nominacji w niższych warstwach społecznych:

Te „chamy”, „dictusy” tworzyły nazwiska szlacheckie najczęściej od imion lub przezwisk ojcowskich, tak więc zwał się „syn Walków Walkowskim, Maćków Maćkowskim, syn Koziców Kozickim, a Styków Stykowskim, Derdołów Derdolskim etc. Co tego wieku nie tylko w mieście synowie szewców, ale i ze wsi łada zagrodników syn, byle dworską sukienkę wdział na się, albo za pachółka był od pana swego wzięty, albo

³⁸ Bystroń, *Nazwiska polskie*, s. 123.

³⁹ Rymut, *Nazwiska Polaków*, s. 24-25.

⁴⁰ Tamże, s. 52.

⁴¹ Tamże.

⁴² *Nazwiska polskie*, s. 123.

iwóżnica, co żywo z przezwiska ojca swego, abo imienia na -ski, -cki przezywać się zwyczaj wzięli⁴³.

Jeśli konstatacje te odnieść do przodków dzisiejszych Terleckich, to właśnie w tym typie patronimików należy dopatrywać się przede wszystkim XVI- i XVII-wiecznych nominacji chłopskich i mieszczańskich, wyrażających się również w innych formach o takiej samej funkcji patronimicznej. Były to nazwiska na: *-icz* – *Terlicz*, *-ewicz* – *Terlewicz*, *-ik* – *Terlik*, *-ak* – *Terlak*, *-ak* – *Tertak*, rus. *-uk* – *Terluk*, rus. *-ow* – *Tertow*⁴⁴. Dla członków warstwy szlacheckiej, u której ów człon nominacji często już wtedy był okrzepli, czyli dziedziczony, tego rodzaju operacje słowotwórcze dokonywane na nazwisku, naruszające rodzinną tradycję nazewniczą, były chyba rzadziej stosowane.

Wskazana dla nazwiska *Terlecki*: upiększonego lub patronimicznego, z tym samym formantem *-ecki*, podstawa *Terło* ma tylko jednokrotne staropolskie poświadczenie z 1427 roku⁴⁵. Jest zatem w stosunku do miana *Tarło* wielokrotnie notowanego w *Słowniku staropolskich nazw osobowych* od początku wieku XV⁴⁶ formą wyjątkową, z racji chociażby swego ruskiego pochodzenia. Zgodnie jednak z tym, co powiedziano wyżej, typ derywacji nazwisk na *-ski* od podstaw osobowych szerzy się znacznie później – od XVI wieku, kiedy ukraińskie przezwisko *Terło* na Kresach znalazło w dokumentacji zapewne liczniejsze odbicie, stając się podstawą nominacji przodków różnych dzisiejszych Terleckich.

Przedstawione nazwiska Terleckich, oparte na podstawach antroponimicznych *Terło* o ruskich cechach fonetycznych, omówionych już na przykładzie podstawy toponimicznej *Terło*, reprezentują nosicieli ukraińskiego pochodzenia, zapewne odwiecznych tubylców tego terenu. Nie ma takiej kwalifikacji nazwisko *Terlecki* utworzone od odtoponimicznej nazwy osobowej *Terło*, gdyż ta, świadcząc o ruskim pochodzeniu osady, niekoniecznie musi stanowić o ruskim etnosie jej wszystkich mieszkańców, zwłaszcza gdy miałyby chodzić o właściciela uzyskującego tę wieś z nadania lub na drodze kupna, którym mógł być przybysz z Polski.

Wspólna dla wszystkich powyższych interpretacji genezy nazwiska *Terlecki* jego kwalifikacja jako formy o cechach fonetycznych ukraińskich, po-

⁴³ Tamże, s. 121.

⁴⁴ *SNWsp.*, t. IX, s. 522.

⁴⁵ *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, t. V, Wrocław–Warszawa–Kra-ków–Gdańsk 1977-1980, s. 425.

⁴⁶ Tamże, s. 424-425.

twierdzona źródłowo poprzez ruskie imiona Terleckich z Terła, znajduje wsparcie w występujących obecnie w Polsce nazwiskach, takich jak *Tertećkyj*, stanowiącej ukraiński odpowiednik pol. *Terlecki*, oraz w odosobowych formach odojcowskich z ukr. przyrostkiem *-uk*: *Terluk* czy *-ow*: *Tertow*⁴⁷.

Pozajęzykowym potwierdzeniem ukraińskiej proveniencji współczesnych Terleckich jest ich stratygrafia: lokalizacja i stopień zagęszczenia na mapie współczesnej Polski. Na 3338 Terleckich odnotowanych w *SNWsp.* było ich w roku 1990, jeśli wziąć pod uwagę stary podział administracyjny na województwa (1975-1998), najwięcej we wrocławskim – 260, zielonogórskim – 154, szczecińskim – 147, gdańskim 133, koszalińskim – 124, jeleniogórskim – 120, czyli na ziemiach zasiedlanych po II wojnie przez repatriantów ze Wschodu. Wyraźnie również wyższą frekwencję tych nazwisk odnotowano w województwach wschodnich z pogranicza polsko-ukraińskiego: zamojskim – 167 i lubelskim – 165⁴⁸.

Opisane nazwisko *Terlecki* jako genetycznie ruskie rodzi pytanie o jego polski odpowiednik. Winna nim być przy polskiej podstawie *Tarło* i formancie *-eck* forma *Cierlecki*, z *-er-* < *-ir-* < psł. **-br-* zmiękczającym *T-* do *Ć-*. Takiej postaci tego nazwiska nie notuje *Słownik staropolskich nazw osobowych*. Jest ono zapewne późniejsze. Poświadcza je *SNWsp.*, choć w niewielkiej liczbie – tylko 26 takich nominacji⁴⁹. Większą frekwencją wyrażają się obecnie nazwiska z tematycznym *Cierl-*, które mogły pozostawać w genetycznym bezpośrednim lub pośrednim związku nie tylko z *tarło*, ale także z czasownikiem *cierlić* ‘trzeć len’, wtórnie ‘pyskować’, takie jak *Cierlak*, *Cierlakowski*, *Cierlicki*, *Cierlik*, *Cierlikowski*, *Cierliński*⁵⁰.

Tak jak dla omówionego wyżej nazwiska *Terlecki* znana jest toponimiczna i antroponimiczna ruska podstawa *Terło*, tak i dla polskiego *Cierleckiego* istniała potwierdzona filologicznie baza polska *Tarło*, również takiego dwojakięgo rodzaju, od której tworzono antroponimy na *-eck* o takim samym znaczeniu jak w języku ukraińskim: lokalizujące, patronimiczne i upiękzone.

Tarło to miano – znowuż jedynej – wsi w województwie lubelskim, znanej od roku 1563. Nazwa zaś osobowa *Tarło* ma bogatszą i starszą dokumentację. W XV i XVI wieku występowało w ziemi przemyskiej i lwowskiej gniazdo szlacheckie południowokresowych właścicieli ziemskich takich m.in. miejsco-

⁴⁷ *SNWsp.*, t. IX, s. 522.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże, t. II, s. 177.

⁵⁰ Tamże.

wości, jak Podhajce, Stryj, Szczekarzowice, Chłopczyce⁵¹, Drohowyż (> Drohowyże), Werynie (> Weryń), Horbaczów, Rozwadów, Uście, Stolsko (> Stulsko), Nadziejczyce (> Nadycze)⁵². Z polską formą fonetyczną nazwiska tych osób korespondowały ich polskie imiona chrzestne zanotowane po łacinie jako *Andreas, Paulus, Petrus, Stanislaus, Anna*⁵³, co razem dowodzi polskiego statusu etnicznego ich nosicieli i jest poświadczeniem akcji kolonizacyjnej polskiej prowadzonej na tym terenie od 2. połowy XIV wieku.

Wskazana podstawa toponimiczna lub antroponimiczna *Tarło* mogła być wykorzystana w derywatach osobowych w innej jeszcze postaci fonetycznej niż *Cierlecki*. W znacznie wyższej liczbie niż *Cierlecki* – 26, *SNWsp.* notuje nazwisko *Tarlecki* – 137, w którym podstawa *Tarło* nie ulega w derywacie tak radykalnej zmianie fonetycznej. Taki sam temat zachowują inne formy pochodne, takie jak *Tarlicz, Tarliński, Tarlikowska*. Nie ulega zaś żadnej zmianie fonetycznej podstawa *Tarło* w najbardziej oczekiwanej formie na *-owski*: *Tarłowski*, o zrozumiałej wysokiej frekwencji 870 nominacji⁵⁴.

Podane formy, które są przejawem ucieczki w procesie derywacyjnym od radykalnego przekształcenia w nazwisku tematu jego podstawy – *Tarł-* w *Cierl-* w celu zachowania czytelności genetycznego związku między podstawą a derywatem, każe jeszcze raz spojrzeć na formę *Terlecki*, uznanej wyżej za genetycznie ruską. Być może, mianowicie, wolno podejrzewać, iż w niektórych osobowych nominacjach nazwisko to jest formą genetycznie polską – ze zmienionym tematycznym *-ł-* w *-l-* oraz *-ar-* w *-er-* przy zachowanym twardym *T-*. Nazwa taka stanowiłaby środkowe ogniwo w realizacji form: najdawniejszej *Cierlecki* oraz dwóch późniejszych *Terlecki* i *Tarlecki*. Wszystkie odzwierciedlałyby trzy fazy w kolejnym pomijaniu zapominanych systemowych właściwości języka: tu związanych z rozwojem psł. **br* przed spółgłoską twardą i miękką.

Polską formę *Terlecki* można jednak tłumaczyć jeszcze inaczej – i byłaby to interpretacja bardziej prawdopodobna wobec powyższej, zbyt spekulatywnej – jako wtórną do *Tarlecki* z gwarowym mazowieckim przejściem *ar* w *er*, jak np. we współczesnych formach *tercica, terták, poder, poderli, umer, umerli*⁵⁵ czy staropolskich z XV wieku z *mertwych, umerłego*⁵⁶. Pełną analogię

⁵¹ *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. V, s. 424-425.

⁵² Jabłonowski, *Polska XVI wieku...*, s. 156.

⁵³ *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. V, s. 424-425.

⁵⁴ *SNWsp.*, t. IX, s. 496.

⁵⁵ K. Dejna, *Dialekty polskie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 244.

do osnowy nazwisk *Cierlecki // Terlecki // Tarlecki* ukazuje szereg apelatywów *cierlica // terlica // tarlica* ‘narzędzie do tarcia lnu’, z dwiema pierwszymi realizacjami na Kujawach⁵⁷. Podobną oboczność obserwujemy na przykładzie nazwiska *Cierlikowski, Terlikowski, Tarlikowska*. Zestawienie frekwencji form w obu szeregach nazwisk: *Cierlecki* – 26, *Terlecki* – 3338, *Tarlecki* – 137 oraz *Cierlikowski* – 26, *Terlikowski* – 949, *Tarlikowska* – 0⁵⁸ pokazuje dominację formy środkowej, gdyż ta poza zapewne nielicznymi lokalnymi realizacjami polskimi gromadzi przede wszystkim konstrukcje genetycznie ukraińskie. Skrajne nominacje – tylko polskie – mają wyraźnie niższą frekwencję jak zapewne formy polskie ukryte wśród ruskich ze środkowego ognia.

W takiej sytuacji wyraźnie podwyższona frekwencja nazwisk *Terlecki* na mapie współczesnej Polski w województwach warszawskim – 213, oraz kieleckim – 131, a także ich rozproszona obecność w innych środkowopolskich regionach w jakimś stopniu może być zależna od lokalnie polskich *Terleckich*⁵⁹.

Podsumowując:

Terlecki jest nazwiskiem homonimicznym, co wynika z niejednoznaczności jego tematu *Terl-* opartego na podstawie: toponimicznej lub antroponimicznej *Terło*, oraz wielofunkcyjności formantu złożonego *-’eck*i: lokalizującego, dzierżawczego i strukturalnego (upiększającego).

Ze względu na typ słowotwórczy na *-’eck*i < *-’eck*ski jest *Terlecki* przede wszystkim odmiejscowym nazwiskiem wskazującym na stan posiadania miejscowości *Terło* przez feudała bądź pochodzenia z niej lub zamieszkania w niej przez dowolnego jej mieszkańca. W pierwszym wypadku byłoby to nazwisko szlacheckie, realizujące polski, znany od XIV wieku najbardziej charakterystyczny model nazwiska na *-ski, -cki* dla tego stanu społecznego.

Jako nazwisko utworzone od nazwy osobowej *Terło* za pomocą formantu *-’eck*i w funkcji patronimicznej bądź upiększającej mogło obsługiwać wszystkie stany społeczne, tworząc typy semantyczne późniejsze od modelu lokalizującego – znane od XVI wieku.

Struktura fonetyczna oraz historyczna i współczesna geografia nazwiska *Terlecki* wskazuje na jego przede wszystkim ukraiński rodowód.

⁵⁶ J. Łoś, *Gramatyka polska*, cz. 1: *Głosownia historyczna*, Lwów–Warszawa–Kraków 1922, s. 68.

⁵⁷ J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. V, Kraków 1907, s. 388.

⁵⁸ Symbol 0 oznacza formy wyjątkowe. Wstęp do *SNWsp.*, t. I, Kraków 1992, s. VIII-IX.

⁵⁹ Tamże, t. IX, s. 522.

Niewykluczona jest jednak także polska geneza takiej formy tego nazwiska jako wtórnej do pol. *Tarlecki*, tłumaczącej się mazowieckimi procesami przejścia grupy *ar* w *er*. Wtedy jej historyczny zasięg ograniczałby się tylko do regionu środkowej Polski. Taka sama realizacja omawianego nazwiska o proweniencji ukraińskiej i polskiej stanowi przykład interesującej homonimii antroponimicznej, która wyrasta z historycznie uwarunkowanej symbiozy tych dwóch języków na terenie Polski⁶⁰.

Polski historyczny odpowiednik ukr. *Terleckiego* to *Cierlecki*. Ze względu na daleko idące przekształcenie podstawy, zacierające czytelność jej związku z derywatem, tworzone były formy w rodzaju *Tarlecki*, *Tarliński* czy *Tartowski* – w dwóch ostatnich formach z innym formantem, ale o tej samej funkcji co *-ecki*. Wszystkie one ilustrują zjawisko synonimii antroponimicznej, która stanowi o bogactwie środków językowych: fonetycznych i morfologicznych, wykorzystywanych w przeszłości do nominacji coraz większej liczby osób.

Postawione na początku artykułu szczegółowe zadanie odkrycia rodowodu Tymona Terleckiego, a więc o nastawieniu bardziej pragmatycznym niż zaprezentowana wyżej problematyka teoretyczna skupiona wokół tego nazwiska, nie zostało całkowicie zrealizowane. Niewątpliwie, co wynika z historycznych pozajęzykowych danych genealogicznych, jest to kresowe nazwisko szlacheckie, które w świetle zaprezentowanych danych językowych na temat jego struktury fonetycznej jawi się jako genetyczne ukraińskie. Trudno jednak orzec, czy było to odległe nazwisko odmiejscowe czy późniejsze odosobowe. Zaprezentowani w opisie z połowy XIX wieku mieszkańcy szlacheccy jednego znanego Terła: w ziemi przemyskiej, nosili imiona ukraińskie. Z ziemią tą, m.in. ze wspomnianym na początku artykułu Ożańskiem pod Jarosławiem, siedzibą przodków Tymona w 2. połowie XIX wieku, oraz z Przemyślem, miejscem urodzin uczonego, Tymon Terlecki był związany w sposób oczywisty. Jego rzadkie imię mieści się w nurcie imion zachodnichrześcijańskich: nawiązuje do łac. postaci *Timon* // *Timo*, wtórnej do grec. *Timotheus*, podstawy dla rus. *Timofej*, ukr. *Tymofej* // *Tymochwej* (pol. *Tymoteusz*)⁶¹.

Jaka była tradycja nadawania imion w rodzinie jego przodków? Czy na pewnym etapie też była ukraińska? Jeśli tak, to Terło pod Starym Samborem mogło być z dużym prawdopodobieństwem gniazdem rodzinnym przodków

⁶⁰ Por. inną ukraińsko-polską parę homonimiczną: *Słowacki* od ukr. *Słowatyzcze* < *Sławiaty-cze*, dla protoplasty Juliusza Słowackiego, i *Słowacki* od *Słowak* 'Słowianin' (W. Makarski, *O genezie nazwiska "Słowacki"*, w: *Dialog dwóch kultur*, V, z. 1, Przemyśl–Warszawa 2011, s. 17-26).

⁶¹ *Małec, Imiona chrześcijańskie...*, s. 334-335.

Tymona, jak dla innych Terleckich z tej wsi poświadczonych źródłowo w 2. połowie XIX wieku. Jeśli imiennictwo przodków Tymona było już przed połową XIX wieku i potem polskie, to genetyczny związek z ruskim Terłem byłby możliwy wtedy, gdyby przyjąć, że któryś z tych ruskich Terleckich po opuszczeniu tej miejscowości się spolonizował, nazywając swoich następców już polskimi imionami. Procesy polonizacji szlachty ruskiej o badanym nazwisku znajdują potwierdzenie od XVI wieku na przykładzie wymienionych już członków rodziny Terleckich, piastujących od końca XVI i na początku XVII wieku wysokie godności w Kościele unickim, pieczętujących się herbem *Sas* i polskimi imionami *Antoni, Arseniusz, Józef, Metodiusz, Wawrzyniec*.

Powyższe dane na temat związków przodków Tymona z Terłem – bez dokumentacji rodzinnej – nie stanowią argumentów bezwzględnych. Na terenie ziemi przemyskiej, z ulokowaną w niej tą miejscowością, szlacheccy antenaci Tymona Terleckiego, jak inni Terleccy mieszczańskiego i chłopskiego stanu, mogli również nosić pierwotnie przezwiskowe ukraińskie miano *Terło*, znane od XV wieku w wariantie polskim *Tarło* jako nazwisko szlachty polskiej z regionu Rusi Czerwonej, później to pierwsze zmienione na bardziej nobliwie *Terlecki*.

Mając tak czy owak ukraiński rodowód, Tymon Terlecki obok innych ludzi pióra o tym nazwisku wywodzących się z Kresów, na co wskazuje ich metryka – Olgierda Terleckiego, pisarza urodzonego w Cieszycach pod Lubaczowem, i Anny Terleckiej urodzonej na Rusi Halickiej – znajduje się w gronie wybitnych przedstawicieli polskiej historii i kultury, takich m.in. jak Chodkiewicz, Kościuszko, Bohomolec, Książnin, Mickiewicz, Słowacki, Fredro, Moniuszko, Sienkiewicz, Piłsudski, Bułhak, Wańkiewicz, Iwaszkiewicz, Harasymowicz, żeby pozostać przy przykładach postaci najbardziej znanych, noszących również nazwiska o cechach ruskich.

TERLECCY

Summary

The paper presents a linguistic analysis of the surname *Terlecki*. The semantics of the name's base is ambiguous. The base *Terło* may be regarded as derived from the Ukrainian toponym *terło* 'a place where fish lay eggs'. Alternatively, this base may be traced back to the Ukrainian antroponymic noun *terło* 'a tool used for rubbing or grating'. Finally, the polyfunctionality of the suffix *-ecki* adds to the complexity of the picture. Other semantic interpretations of the surname under analysis include the one under which *Terlecki* is the owner of *Terło* (town), the one where *Terlecki* is a burger or a village patronymic surname meaning *son of Terło*, where *Terło* is yet another surname form. Finally, *Terlecki* may also be seen as a modification of the name *Terło*, in order to make it sound similar to the prevalent aristocratic pat-

terns in *-ski* and *-cki*. The phonological structure of the base *Terto* reveals its Ukrainian origin. Its Polish counterpart is *Cierlecki* (from the place name or personal name *Tarło*). However, the form *Terlecki* might have emerged among the speech communities of the Mazovia region, as a secondary derivative from the form *Tarlecki*, derived from *Tarło*, with the unchanged element *Tar-*. Apart from the etymological analysis of the surname *Terlecki*, the paper also presents quantitative data concerning the geographic distribution of the name on the territory of present-day Poland. These geographical variants have been discussed in the context of other related forms of this surname and of other surnames of well-known figures of Polish culture that reveal their Ruthenian roots.

Translated by: Konrad Klimkowski

Słowa kluczowe: etymologia nazwiska *Terlecki*, homonimia antroponimiczna, synonimia antroponimiczna, geografia antroponimiczna.

Key words: etymological analysis of the surname *Terlecki*, antroponymic homonymy, antroponymic synonymy, antroponymic geography.